

Nienke Bleker en Hielke van Duuren

Historische belevingen

Het verhaal van vijftig jaar Italiaanse schilderkunst

De naam van de tentoonstelling *Sprezzatura* is een woord afkomstig uit het boek *Il libro del cortegiano* van Baldassare Castiglione, een bekende schrijver uit het renaissancistisch Italië. Hierin schreef Castiglione over hoe de ideale hoveling zich diende te gedragen. *Sprezzatura* is de schijn van moeiteloosheid; een soort van nonchalance waarmee iemand doet lijken alsof hetgeen wat hij doet hem zeer gemakkelijk afgaat, terwijl zich achter zijn handelen oefening en een dosis talent verschuilt. *Sprezzatura* is in dit verband een ongedwongen manier van schilderen waarbij de schilder met flair en een zekere losheid zijn doeken vult. De sprezzatura-manier van schilderen was echter iets anders dan de manier waarop Italië zich in de periode 1860-1910 door de geschiedenis bewoog. Na decennia van revoluties en oorlog tegen Fransen, Oostenrijkers en de paus was de door de Italianen begeerde nationale eenheidsstaat in 1861 eindelijk werkelijkheid geworden.¹ Hoewel 1861 het einde van een roerige periode – en de opmars naar een stabiele omstandigheid – impliceert, was het Italiaanse ‘volk’ nog niet uitgevochten. Zo namen de Italianen het op tegen Oostenrijk in de

Pruisisch-Oostenrijkse oorlog (1866), en streden zij in de campagne voor de verovering van de Kerkelijke Staat.

Echter, de grootste strijd die moest worden geleverd speelde zich niet af op de gronden van Verona of in het water van *Mare Adriatico*, tussen geweren en kanonnen, tussen paarden en mannen – maar in het hoofd van de Italianen. De nieuwe Italiaanse staat behoefde meer dan enkel een formele eenheid. Er moest een Italiaanse geest worden gecreëerd. Regionale identiteiten en lokale belevingen moesten plaatsmaken voor een nationaal besef. Tegelijkertijd moest een nog steeds lang voortdurend gewelddadig en onzeker verleden worden verwerkt. De jonge natiestaat kreeg te maken met een overdadigheid aan trots en hoop, maar ook verwarring over de identiteit en kritiek op de rigoureuze nationaliteitspolitiek. De complexe sfeer die de fragiele nationale geest beheerste, wordt door de kunstenaars in deze tentoonstelling, ondanks de schijn van moeiteloosheid in hun schilderen, krachtig tot beeld vertaald.

De eerste zaal staat in het teken van de Italiaanse eenwording, precies vanaf wanneer we kunnen spreken van een ‘Italiaanse’ schilderkunst. Na 1861 heerste er in Italië een optimistische sfeer over de toekomst en was er ruimte voor grote idealen en nationale gevoelens. De regering organiseerde dan ook nationale kunstwedstrijden en tentoonstellingen waarbij de

Afbeelding 1: Enrico Gamba. De stem voor Annexatie van de Abruzzes. Olie op canvas, 209,5 cm x 105 cm. Assen: Drents Museum, 1861.

Italiaanse ziel, door middel van het doek, vorm en kleur moest krijgen. Het werk van Enrico Gamba, *De stem voor Annexatie van de Abruzzes*, speelde in op de behoefte naar nationaliteit. De wapperende vlag van het koninkrijk, de soldaat op het paard die zijn hoed hoog in de lucht houdt en de wuivende armen maken het tot een triomfantelijk beeld. Zo is er nog een aantal 'trotse' schilderijen in de eerste ruimte, maar ook is er plaatsgemaakt voor de keerzijde van de Italiaanse eenwording. Onorato Carlandi schilderde de Slag bij Mentana (1867), die generaal Giuseppe Garibaldi, na grote verliezen door het Franse en Pauselijke leger, moest eindigen met een aftocht.² De lucht oogt drukkend en de verslagenheid en teleurstelling is van de gezichten van de Italianen af te lezen, die onder het oog van Franse en pauselijke soldaten worden weggevoerd. Carlandi maakt hier een duidelijk statement over niet vervulde idealen, iets wat onvermijdelijk bleek op weg naar een nationale staat.

De harde, indrukwekkende schilderijen vol trots, nationalisme en teleurstelling, maken in de tweede zaal plaats voor zachte, intieme taferelen van het Italiaanse platteland. In deze zaal hangen schilderijen gemaakt door leden van de *Macchiaioli*. Een groep jonge, idealistische kunstenaars uit Toscane die heilig geloofden in de Italiaanse eenwording. Samen praatten zij in *Caffè Michelangelo* over kunst, filosofie en politiek. Ook gaven zij kritiek op de bestaande manier van schilderen zoals deze op de academiën aangeleerd werd. Zo kwamen zij met de techniek van de Macchie, oftewel de kleurvlek. Deze techniek zorgt in de schilderijen voor subtiele dynamiek en levendigheid. Zo lijken de fakkels in het schilderij *De laatste sacramenten* van Francesco Gioli werkelijk te fonkelen. Tevens werken de *Macchiaioli* veel met het weer en de natuur om bepaalde sferen en stemmingen over te brengen. Dit geeft hun realistische werken een extra dimensie, omdat deze sferen de gevoelens die met de Italiaanse eenwording gepaard gaan, zoals hoop, melancholie en sentiment, goed weergeven. De emoties van de *Macchiaioli* worden tastbaar gemaakt, je voelt haast wat zij ook voelden.³

Daarna gaat de tentoonstelling over op het thema 'de alledaagse werkelijkheid'. Dat onderwerp komt terug in grofweg twee soorten schilderijen: die van landschappen en mensen. Hoe een staat zich definieert is ontegenzeggelijk verbonden aan zijn landschap, of geografische

kenmerken. Zo is Nederland, zowel in vorm als identiteit, sterk gevormd door zijn strijd met het water. Maar ook op individueeler en meer innerlijk niveau heeft een landschap een grote invloed op de beleving van mensen: de alledaagse werkelijkheid. Bergen oefenen een andere kracht op mensen uit dan een meer, zoals de ochtend anders aanvoelt dan de avond en de dag anders dan de nacht. Met dit in gedachten probeerden de kunstenaars, elk in hun eigen regio, het levensgevoel van de moderne mens vast te leggen. Enerzijds wordt dit gedaan met veel dynamiek en grote licht-donker contrasten. Anderzijds staat het vastleggen van het pure, dagelijks leven van de Italianen centraal.

Dan maken de lichtblauwe muren plaats voor een diepblauwe kleur die perfect past bij de donkere periode die de schilderijen in de volgende zaal vertolken. Eind negentiende eeuw leed de wereldeconomie onder de Grote Depressie (1873-1896). Dat trof Italië, dat toen al geen economisch

Afbeelding 2: Emilio Longoni. *Overpeinzingen van een uitgehongerde*. 130 cm x 155 cm. Assen: Drents Museum, 1893.

wereldwonder was, bijzonder hard. De sociale omstandigheden konden schrijnend zijn. De armoede werd onder kunstenaars als een kwestie van belang gezien en werd vertaald naar schilderijen, in deze tentoonstelling ondergebracht. Zo belandden we van de 'alledaagse werkelijkheid' in 'de harde werkelijkheid.' Emilio Longoni was één van de schilders die oog had voor de noodlijdende medemens. In zijn *Overpeinzingen van een uitgehongerde* staat een arme man in de winterkou afgebeeld. Hij kijkt naar binnen bij een café dat duidelijk toebehoort aan de gegoede klasse. In 1894 werd het schilderij afgedrukt door de krant *Lotta di classe* (klassenstrijd), bij het schilderij stond een kritiek over de grote sociaaleconomische

verschillen van die tijd. De overheid trad met harde hand op, liet de krant in beslag nemen en startte bovendien een onderzoek naar Longoni. Hoewel de eenwording in de gedachten van vele idealisten een garantie was voor een stralende toekomst, bleek dat nationale eenheid niet gerealiseerd kon worden zonder nieuwe problematiek. Dat de overheid zich geen houding wist te geven in deze situatie, werd maar al te duidelijk door het overspannen optreden tegen Longoni.

De zware periode van economische depressie en verharding van de politiek viel dus zowel de bevolking als de kunstenaars rauw op hun dak. Waar sommigen ervoor kozen de erbarmelijke situatie als inspiratiebron voor hun schilderkunst te gebruiken, was het voor anderen te confronterend om onder ogen te komen. Liever schilderden zij scenario's die hen aan de werkelijkheid deden ontsnappen. Al langere tijd was de hoop over de toekomst die de Italiaanse eenwording zou brengen aan het afbrokkelen. Maar waar de kunstenaars zich eerst nog moedig op de maatschappij richtten, werd het hen in 1898 te veel. De druppel was het wederom hardhandig optreden van de overheid. Ditmaal tegen de demonstraties die in Italië werden gehouden voor 'brood en werk' naar aanleiding van de hoge graanprijzen en enorme werkeloosheid. De vele doden die hierbij vielen, maakte dat de kunstenaars aan de werkelijkheid wilden ontsnappen. Als publiek begrijp je deze tendens volledig, vanwege de confronterende, droevige schilderijen uit de vorige zaal en de historische context die weergegeven wordt op de lila muren van deze zaal.

Vervolgens zie je in de daaropvolgende schilderijen hoe sommige kunstenaars probeerden te ontspannen door zich te richten op hun gevoel. Geen ultra realistische landschappen meer, maar romantische thema's waarbij de overweldigende natuur de kunstenaars' ideeën over leven en dood symboliseerde. Daarbij waren onderwerpen zoals de nietigheid van de mens en moederschap vaak vertegenwoordigd in de laat 19e-eeuwse schilderkunst van de Italianen. Maar ze bewogen niet alleen in hun onderwerpen van de werkelijkheid af. Ook experimenteerden de kunstenaars met nieuwe technieken zoals het Divisionisme, waarbij zij schilderden met allerlei onvermengde kleuren die ze in kleine stippen of strepen dicht bij elkaar op het doek plaatsten, zodat de kleuren, bekeken van een afstand, in elkaar over zouden vloeien.⁴ De divisionistische werken zorgen voor spanning in de tentoonstelling, zij vormen een contrast met een aantal bijzonder realistische schilderijen die eerder in de tentoonstelling te zien zijn.

Bleker en Van Duuren

Tevens waren er kunstenaars die aan de realiteit probeerden te ontkomen door het schilderen van onwerkelijke droomwerelden en veelvoudig gebruik van symboliek. 'We willen niet langer de waarheid. Geef ons de droom.'

Afbeelding 3: Gaetano Previati. De begrafenis van een maagd. Olie op canvas, 566 cm x 156 cm. Assen: Drents Museum, 1912-1913.

Rust zullen we alleen vinden in de schaduwen van het onbekende.' Zo luidt de quote van Gabriele d'Annunzio uit 1893, die tot tweemaal toe terugkomt in de laatste ruimtes. Gaetano Previati neemt de boodschap van het citaat ter harte in zijn werk *De begrafenis van een maagd*, waarin hij een soort van hemelse dimensie verbeeldt. Het schilderij bestaat uit drie panelen en is van een indrukwekkend grote omvang, waardoor een afbeelding van de gehele compositie niet beschikbaar is. De voorstelling van Previati gaat over een processie waarbij een eindeloze stoet vrouwen de lijkstaf van een maagd wegdraagt, geïnspireerd op de Heilige Maagden in de basiliek van Sant'Apollinare Nuovo in Ravenna. Het beeld wekt sterke associaties op met de mythische wereld van *In de ban van de Ring* van de schrijver J.R.R. Tolkien. Het bleke gouden licht, de bovenaardse stilte die er lijkt te zijn, en de lange slanke vrouwen, die meer weg lijken te hebben van Tolkiens elfen dan van ons. Dit escapisme was toevalligerwijs iets dat Tolkien voorstond: 'Why should a man be scorned if, finding himself in prison, he tries to get out and go home? Or if, when he cannot do so, he thinks and talks about other topics than jailers and prison-walls?'²⁵

Concluderend, de tentoonstelling *Sprezzatura* vertelt een krachtig verhaal door middel van prachtige werken. Het sterke van deze tentoonstelling is dat er veel ruimte is voor de historische context, zo is bij binnenkomst een tijdlijn met de belangrijkste gebeurtenissen rondom de Italiaanse eenwording te zien, en is elk thema voorzien van een kleine uitleg die zich niet slechts tot de kunstgeschiedenis beperkt. Dit maakt *Sprezzatura* tot een ware historische

ervaring. Voor anderhalf uur waanden wij ons in het negentiende-eeuwse Italië, in een wereld van hoop, maar ook van verdriet en gebroken dromen. *Sprezzatura* is een tentoonstelling die ervoor zorgt dat wij als bezoeker geraakt worden, een tentoonstelling vol indrukken, een tentoonstelling die de verschillende emoties uit deze bevlogene periode tastbaar maakt. En met deze noot eindigt de verkenningstocht van onze redacteurs door de jonge, Italiaanse ziel.

Noten

1. Over de Italiaanse geschiedenis is gebruik gemaakt van: R.R. Palmer, Joel Colton en Lloyd Kramer, *A History of Europe in the Modern World* (New York: McGraw-Hill Education): 539-544.
2. R. Ernest Dupuy en Trevor N. Dupuy, *The Harper Encyclopedia of Military History: From 3500 Bc to the Present* (New York: Harper Collins, 1993), 1654.
3. Norma Broude, *The Macchiaioli: Italian Painters of the Nineteenth Century* (New Haven: Yale University Press, 1987), 1-5.
4. Holly Augusta, "Divisionism (Pointillism): A Testimony to Process," *Journal of the American Psychiatric Nurses Association* 3, nr. 3 (1997): 6.
5. R.J. Reilly, "Tolkien and the Fairy Story," *Thought: Fordham University Quarterly* 38, nr. 1 (1963): 97.